

Joanna KORBUT  
Kraków

## Polskie i czeskie czasopiśmiennictwo kobiece na przełomie XIX i XX wieku

Świat kobiet jest bogatszy i ciekaw-  
szy od świata mężczyzn  
T. Jastrun

### 1. Prasa kobieca w Polsce

Powstanie prasy kobiecej wiąże się z szeroko pojętym ruchem na rzecz „wyzwolenia” kobiet, którego punkt kulminacyjny przypada na drugą połowę XIX w. Wtedy to właśnie w USA i w Anglii działalność rozpoczął ruch sufrażystek, walczących o uzyskanie przez kobiety praw politycznych, co podniosłoby status społeczny kobiet, a jednocześnie pozwoliło zakwestionować ich rolę tylko i wyłącznie jako żon, matek i gospodyń.

Istotą ruchów feministycznych było – i nadal jest – przekonanie, że kobieta jest dyskryminowana z powodu płci. Z tym wiązała się analiza przyczyn i czynników „ucisku” kobiet, co w konsekwencji doprowadziło do powstania szeregu kierunków feministycznych.

W Polsce prądy feministyczne uwidoczniły się szczególnie w drugiej połowie XIX wieku oraz w okresie po drugiej wojnie światowej. Polskie emancypantki końca XIX wieku walczyły – tak jak sufrażystki w Anglii i Stanach Zjednoczonych – o równouprawnienie swojej płci, o stworzenie równego dla kobiet i mężczyzn świata, o prawo Polek do wykształcenia, do pracy, do głosu w sprawach publicznych (bardzo aktywnie w ruch ten włączyły się m.in.

E. Orzeszkowa, G. Zapolska, N. Żmichowska, M. Konopnicka i K. Hoffmanowa, angażując się w organizowanie różnego rodzaju kół i stowarzyszeń kobiecych a także w rozwój prasy dla pań)<sup>1</sup>.

W połowie XIX wieku mamy do czynienia ze wzrostem ilościowym czasopiśmiennictwa. Oczywiście, pociągało to za sobą coraz dalej idącą jego specjalizację, będącą wynikiem przekształcania się struktury społecznej kraju, rozwoju oświaty, kultury. Powstawały czasopisma specjalistyczne: literackie, satyryczne, artystyczne, naukowe, lekarskie, gospodarskie itp. Pojawienie się więc na rynku czasopism kobiecych było niejako konsekwencją przemian w prasie tego okresu oraz „rozwijającego się ruchu emancypacyjnego i zmian w społecznej i rodzinnej roli kobiety” (*Prasa polska...* 1999, s. 414), a także rozpowszechnianiem się oświaty wśród kobiet (były też najczęściej redaktorkami nowo powstałych pism).

Pierwszym XIX-wiecznym czasopismem kobiecym w Polsce był – ukazujący się w Warszawie w latach 1838–1843 – „Pierwiosnek” (por. Tomaszewski 1999, s. 177), czasopismo głównie literackie o dość słabym poziomie artystycznym. Jako pierwsze pismo przeznaczone dla pań budziło oczywistą sensację zarówno na rynku wydawniczym, jak i wśród publiczności, co spowodowało początkowo dość wysoką jego poczytność. Jednak wraz z upływem czasu zainteresowanie czytelników spadało, aż w połowie lat czterdziestych pismo przestało się ukazywać.

Do grupy czasopism kobiecych zaliczano też warszawski „Magazyn Mód” (Tomaszewski 1999, s. 176), który ukazywał się w latach 1835–1859. Na jego łamach publikowane były tłumaczenia z literatury światowej, m.in. tłumaczenia dzieł Balzacka, Dickensa, Dumasa. Do niewątpliwych zalet „Magazynu” należała znakomita szata graficzna, liczne ilustracje. Pismem nawiązującym do „Magazynu Mód” był „Magazyn Mód i Nowości” (Tomaszewski

<sup>1</sup> Na temat działalności polskich pisarek patrz: Konopnicka 1965, Kulczycka-Saloni 1970, Kmieć 1971 i inne.

1999, s. 177) wydawany w Warszawie od 1860 r (od 1862 roku pod zmienionym tytułem „Tygodnik Mód i Nowości”).

Pismem literackim, które – wprawdzie przeznaczone dla ogółu czytelników – ze szczególną troską traktowało kobiety, był wychodzący od 3.01.1818 r. do 24.06.1820 r. „Tygodnik Polski i Zagraniczny” (por. Łojek 1999, s. 82) założony przez Bruno Kicińskiego. Na łamach tego czasopisma znaleźć można było poezję, prozę, epigramaty, fraszki oraz rozprawki literackie. W roku 1820 Kiciński zmienił tytuł pisma na „Wanda – tygodnik polski płci pięknej i literaturze poświęcony”, do niego dołączony był tygodnik satyryczno-humorystyczny „Potpourri” (Łojek 1999, s. 83).

Po 1820 roku działalność cenzury spowodowała, że czasopisma kulturalne i rozrywkowe w Królestwie Polskim straciły swą popularność. Małe zainteresowanie czytelników spowodowało, iż zaczęły upadać kolejne tygodniki.

Również prasa krakowska, czy też szerzej galicyjska, posiadała w swoim repertuarze periodyki przeznaczone dla płci pięknej. Należy tu wymienić przede wszystkim tygodnik „Kurier Krakowski płci pięknej i literaturze poświęcony” (por. Łojek 1999, s. 97), „Wanda – tygodnik mód i nowości” (Łojek 1999, s. 97). Podobnie jak poprzedni, tak i ten nie wytrzymał jednak konkurencji wydawnictw warszawskich.

W 1840 roku Tomasz Kulczycki – zamożny lwowski krawiec – założył pismo literackie, które okazało się jednym z najlepszych periodyków tego okresu. „Dziennik Mód Paryskich” (por. Homola 1999, s. 211–212) miał propagować zachodnią modę, jednak oprócz dodatku z wykrojami i oprócz drukowanych tu opowiadań można było znaleźć w nim recenzje, polemiki, szkice, ogłoszenia, a nawet kronikę przemysłową. Jako że „Dziennik” wzorował się na paryskich magazynach mody, początkowo moda stanowiła temat przeważającej części artykułów. Jednak wraz z czasem coraz więcej miejsca zajmowały publikacje najwybitniejszych literatów z Galicji.

Okres reakcji przyniósł rozwój prasy, która stawiała się coraz bardziej dochodowa. Rozszerzała się objętość pism, zwiększała się liczba współpracowników, coraz większe było grono prenumeratorów. Rozwijała się prasa specjalistyczna, popularność zdobywały sobie pisma kobiece i młodzieżowe. W październiku 1860 roku powstaje „Niewiasta” (Homola 1999, s. 233) redagowana przez Kazimierza Józefa Turowskiego. II połowa XIX wieku to triumf warszawskich czasopism kulturalnych. Periodyki kobiece dostosowywały swój profil do poziomu wykształcenia swoich czytelniczek, znalazły się więc wśród nich pisma, które uczyły Polki jak prowadzić gospodarstwo domowe, pisma typowo kulturalne czy wreszcie przynoszące najnowsze wiadomości z kraju i ze świata.

Pierwszym warszawskim czasopismem, które przyczyniło się do spopularyzowania kwestii kobiecej w społeczeństwie był „Tygodnik Mód i Powieści” (por. Kmieciak 1999, s. 48) ukazujący się w latach 1862–1915. Łączył on w sobie cechy praktyczne z kulturalnymi, publikowano w nim zarówno powieści, jak i artykuły traktujące o historii Polski, felietony o dziejach teatru. Adresatkami pisma były zarówno panie należące do tzw. „wyższych sfer”, jak i kobiety z najniższych warstw społecznych, dlatego też starano się, aby formuła pisma była jak najbardziej przystępna.

Dużą popularnością wśród płci pięknej cieszył się też założony przez warszawskiego księgarza Michała Glucksberga „Bluszcz” (Kmieciak 1999, s. 49). Tematykę pisma stanowiły głównie sprawy dotyczące oświaty, kultury, polityki wewnętrznej kraju (np. popierano w nim projekt zakładania szkół gospodarstwa domowego). Program zbliżony do „Bluszcza” zawierał „Świt” (Kmieciak 1999, s. 50), kierowany przez Marię Konopnicką.

Początek XX wieku to dość ważny okres dla rozwoju prasy. Mamy do czynienia z bardzo dużym przyrostem tytułów, a w już istniejących wprowadzano poważne zmiany. Na terenie zaboru rosyjskiego w latach 1905–1914 popularne czasopisma kobiece uległy istotnym przeobrażeniom. Niektóre czasopisma przekształciły się w periodyki o charakterze społeczno-kulturalnym,

w którym obok artykułów na tematy polityczne, recenzji i sprawozdań, zamieszczano powieści w odcinkach, kronikę z życia kobiet, niekiedy także prace popularnonaukowe.

W okresie międzywojennym warunki niezbyt sprzyjały rozwojowi prasy (por. Zaleska 1938). Częstym zjawiskiem – szczególnie wśród kobiet – był analfabetyzm, blisko 36% kobiet nie umiało czytać i pisać (w przypadku mężczyzn liczba ta sięgała blisko 30%), co w negatywny sposób wpływało na sytuację rynku czytelniczego (w tym oczywiście rynku prasowego) w Polsce.

## 2. Czeska prasa kobieca

Powstanie czeskiej prasy jest zjawiskiem dość późnym, ponieważ dziennikarstwo na ziemiach czeskich swój rozkwit datuje dopiero na 1848 rok. Niestety, jest to zjawisko chwilowe. W czasach reakcji prasa zostaje tłumiona do tego stopnia, że kiedy po latach dochodzi do wznowienia ustawodawstwa, prasę należy tworzyć niejako od podstaw. Faktyczny początek nowożytnej ery czeskiego dziennikarstwa to rok 1860. W owym czasie światowa żurnalistyka ma już za sobą długie dziesięciolecia funkcjonowania i rozwoju.

Czeska prasa tworzy bardzo istotną część historii i kultury narodu. Przez blisko siedemdziesiąt lat naród czeski pozbawiony był swojego państwa, żył stawiając opór władzom monarchii austro-węgierskiej, a często i jej sejmowi. Namiastką życia państwowego miała być – i była – właśnie prasa.

Na terenach ziem czeskich pierwsze periodyki przeznaczone dla pań powstawały już pod koniec XVIII wieku. Jednak były to czasopisma niemieckie. I tak w roku 1782 Josef Emil Diesbach zaczął wydawać czasopismo przeznaczone głównie dla kobiet „Die geßiel der Stutzer und Koquetten als Wochenschrift frei bearbeitet von Ritter R\*\*\*\*” (por. *Československá vlastivěda* 1933, s. 423). Modzie poświęcony był także tygodnik „Mode-Fabriken und Gewerbezeitung” (*Československá vlastivěda* 1933, s. 423).

Niestety również i to pismo – podobnie jak większość powstałych w tym okresie tytułów – publikowane było w języku niemieckim.

Z kolei pierwszym czeskim czasopismem rodzimym były „Rozmanitosti” – „zbírka všeho užitečného a obveselujícího k zšlechtění srdce, vybroušení rozumu a obveselení mysli” (*Československá vlastivěda* 1933, s. 424), ukazujące się od roku 1816. Można w nim było znaleźć utwory poetyckie, bajki, baśnie, różnego rodzaju opowiadania, anegdoty. Jednak ukazały się tylko cztery numery pisma, pierwsze trzy miały kilka części oznaczonych literami alfabetu A–P (lata 1816–1822). W pierwszej połowie XIX wieku ukazywały się też pisma rozrywkowe np.: „Česká včela” (1834–1849; por. *Československá vlastivěda* 1933, s. 424), i „Květy české – listy zábavné pro všeliky stav” (1834–1850; por. *Československá vlastivěda* 1933, s. 424).

Czasopisma feministyczne na ziemiach czeskich istniały już przed ponad stu laty. Miały one przede wszystkim kształcić czytelniczki, były swego rodzaju rekompensatą edukacji, która wciąż była niedostępna dla kobiet. Były także sposobem komunikowania się organizacji kobiecych. Każda z organizacji miała w danym czasopiśmie swoją stronę, z której czytelniczki dowiadywały się o działalności stowarzyszenia, jego sukcesach.

Na czele czeskiego ruchu kobiet stały Karolína Světlá i Eliška Krasnohorská (Novák A., Novák J.V. 1995, s. 604). Właśnie Krasnohorská była założycielką i redaktorką (1875–1911) miesięcznika „ženské listy” (wydawanego od 1871 roku; por. Kalivodová 1998, s. 10), jednego z najbardziej znaczących – obok czasopisma „ženský svět” – periodyków feministycznych. Oba pisma, mimo iż konkurowały ze sobą, miały jeden wspólny cel: edukacja czytelniczek.

W magazynie „ženský svět” – zgodnie z „duchem epoki” – publikowano artykuły poruszające problemy oświaty, edukacji kobiet. Znaleźć tu można było teksty poruszające tzw. tematy-tabu, jak np. problem niechcianej ciąży, aborcji, moralnego prawa kobiety do wyboru partnera życiowego czy potrzeba reformy przepi-

sów o zawieraniu związków małżeńskich. Redaktorka naczelna T. Nováková dbała o wysoki poziom zawartości pisma, dlatego też na jego łamach publikowano również artykuły z zakresu medycyny, prawa (np. prawo wyborcze dla kobiet) i kultury. To właśnie tutaj opublikowany został esej F.X. Šaldy *žena v umění básnickém* (por. Kalivodová 1998, s. 10).

„ženský svět” był pismem ambitnym, o wysokim poziomie publikowanych w nim tekstów, mimo to często krytykowano go ze względu na kontrowersyjne tematy poruszane w artykułach. Był też pismem o skromnej szacie graficznej i małym formacie. Jako periodyk odznaczał się dość ubogą, dlatego miał ograniczoną liczbę odbiorców (choć miał swoją korespondentkę w Stanach Zjednoczonych, panią Humpal-Zemanovą<sup>2</sup>).

Przełom XIX i XX wieku to ograniczenie ruchu kobiecego na ziemiach czeskich. Pisma feministyczne nie cieszą się zbyt dużą popularnością. Pod koniec lat trzydziestych XX w. ruch emancypacyjny przestaje istnieć. Kobiety posiadają wszelkie należne im prawa, są nie tylko matkami i gospodyniami, ale oprócz tego studiują i są aktywne zawodowo. Z szarych, zaniedbanych bojowniczek o „wyzwolenie kobiet” przeobrażają się w kobiety nowoczesne, zadbane i pełne uroku. Z tego względu zanikają samodzielne pisma dla kobiet, w ich miejsce pojawiają się tu i ówdzie dodatki dla kobiet. Na przykład w 1926 roku powstaje dodatek dla kobiet do niedzielnego wydania dziennika „Národní listy” pod nazwą „žena, domácnost, rodina” (Jonašová 1998, s. 12), redagowany m.in. przez Milenę Jesenską, Nastę Papáčkovą i Oldřišku Zemanovą. Dodatek ten od 1928 roku pojawia się w nowej szacie graficznej i z nowym tytułem. Czytelniczki mogły znaleźć tu rubrykę prezentującą nowinki ze świata mody „Dopisy Pařížanky” (Jona-

<sup>2</sup> W latach 1905–1906 pani Humpal-Zemanová była redaktorką pisma „Šťastný domov” (Kalivodová 1998, s. 10), w USA założyła także „ženské listy” (Kalivodová 1998, s. 11), czasopismo przeznaczone dla kobiet na stałe mieszkających w Ameryce. Wydawane było początkowo jako miesięcznik, później jako dwutygodnik, wreszcie jako tygodnik.

šová 1998, s. 12). Były to nie tylko wykroje i moda, ale także swego rodzaju porady czy raczej elementarz francuskiego stylu i dobrego smaku. Propagował on wizerunek paryskiej elegantki, kobiety nowoczesnej, dobrze ubranej, mającej dobry gust, nieco kokieterijnej. To kobieta o pełnych gracji ruchach, eleganka, o jasnej cerze, pochodząca z miasta. Takie też chciały być Czeszki, dlatego dodatek zyskuje wielką popularność.

W dodatku tym znajdował się także poradnik gospodarstwa domowego „O domácnosti” autorstwa Oldřišky Zemanovej, w którym autorka podkreślała ogromną wartość pracy kobiety, a prowadzenie gospodarstwa domowego postrzegała jako naukę (Jonašová 1998, s. 13).

Gazety codzienne w swoich dodatkach, głównie niedzielnych, wydzielały całe rubryki, w których publikowano felietony. Ich autorkami były kobiety zaniepokojone uwagą, jaką przed wojną poświęcano nowinkom ze świata mody. Felietony te, poruszające kwestie różnych aspektów życia kobiet (zarówno życia rodzinnego, jaki i życia w społeczeństwie), miały stanowić swego rodzaju „zastępstwo” czasopism kobiecych, które zniknęły z rynku i zostały zastąpione przez mało wartościowe pisma ilustrowane (por. Novak A., Novak J.V. 1995, s. 1490).

Przed wojną „ženský svět”, „ženský obzor” i „ženská revue” poruszały na swoich łamach problematykę feministyczną. Propagatorką „pełni praw” dla kobiet była Olga Fastrová, która w tygodniku „Národní politika” uważnie śledziła zmianę miejsca, pozycji kobiety w społeczeństwie (Novák A., Novák J. V. 1995, s. 1491). W okresie międzywojennym temat ten został odsunięty na bok, felietonistki pisały raczej o gospodarstwie domowym, rodzinie, wychowywaniu dzieci, zajmowały się modą.

\* \* \*

Współczesna prasa kobieca oferuje swoim czytelniczkom kilka tysięcy różnorodnych tytułów, w których poruszane są najrozmaitsze aspekty życia kobiety (dotyczy to zarówno współczesnej

czeskiej, jak i polskiej prasy kobiecej<sup>3</sup>). Jest to niejako „produkt” minionego stulecia i niemal pionierskich prób podjętych przez – w głównej mierze – polskie i czeskie pisarki w XIX wieku. Dziś panie mają do swojej dyspozycji różnorodne czasopisma: tygodniki, dwutygodniki, miesięczniki, roczniki. Ponadto niektóre dzienniki ogólnokrajowe i regionalne umieszczają w swoich dodatkach weekendowych „rubryki kobiece”, na łamach których publikowane są artykuły dotyczące mody, urody, wychowywania dzieci, pielęgnowania ogródka. Większość dzisiejszych czasopism dla pań nie jest produktem tak elitarnym, jakim wydawały się być magazyny paryskie na początku zeszłego stulecia czy niektóre pisma czeskie lub polskie. Są produktem z pewnością bardziej dostępnym niż ich pierwowzory. Stanowią jednak i jeszcze długo – jak się wydaje – stanowić będą jedną z najbardziej licznych (jeśli nie najliczniejszą) grupę tytułów na współczesnym rynku wydawniczym. Jak udowadnia w swojej pracy Barbora Osvaldová (1998, s. 14), ko biety czytają więcej niż mężczyźni i to właśnie one decydują o tym, jakie czasopisma będą czytać w domu.

#### Literatura

- Československá vlastivěda, 1933, t. VII: *Pisemnictví*, Praha.
- Homola J., 1999, *Prasa Galicji (1831–1864)*, [w:] *Prasa polska 1661–1864*, Warszawa.
- Jonašová K., 1998, *Česká ženská žurnalistika sklonku dvacátých let jako příspěvek k modernizaci životního stylu*, [w:] *žena a muž v médiích*, Praha.
- Kalivodová E., 1998, *Feministické časopisy na přelomu století 19. a 20. století*, [w:] *žena a muž v médiích*, Praha.
- Kmiecik Z., 1971, *Prasa warszawska w okresie pozytywizmu (1864–1885)*, Warszawa.
- Kmiecik Z., 1999, *Zabór rosyjski (1864–1904)*, [w:] *Prasa polska 1864–1919*, Warszawa.
- Konopnicka M., 1965, *Wybór pism*, oprac. i wstęp S. Sandler, Wrocław.

<sup>3</sup> W czeskiej terminologii funkcjonuje termin *současný český tisk pro ženy*

- Kulczycka-Saloni J., 1970, *Życie literackie Warszawy w latach 1864–1892*, Warszawa.
- Łojek J., 1999, *Czasopiśmiennictwo społeczno-kulturalne i rozrywkowe w Królestwie Polskim w latach 1815–1830*, [w:] *Prasa polska 1661–1864*, Warszawa.
- Novák A., Novák J.V., 1995, *Přehledné dějiny literatury české*, Brno.
- Osvaldová B., 1998, *Současný český tisk pro ženy*, [w:] *žena a muž v médiích*, Praha.
- Prasa polska 1661–1864*, 1999, Warszawa.
- Tomaszewski E., 1999, *Czasopisma zaboru rosyjskiego (1832–1864)*, [w:] *Prasa polska 1661–1864*, Warszawa.
- Zaleska Z., 1938, *Czasopisma kobiece w Polsce. Materiały do historii czasopism. Rok 1918–1937*, Warszawa.